

НАВЧАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ РІЗНИМИ СИБЛІНГОВИМИ ПОЗИЦІЯМИ В БАТЬКІВСЬКІЙ РОДИНІ

LEARNING MOTIVATION OF ADOLESCENTS WITH DIFFERENT SIBLING POSITIONS IN THE FAMILY

Статтю присвячено проблематиці вивчення навчальної мотивації підлітків у зв'язку із сиблінговою позицією у сім'ї. Досліджено, що навчальний мотив досягнення вираженіший у первістків та одинаків, зовнішні навчальні мотиви – у молодших та середніх дітей, а комунікативні навчальні мотиви більш властиві старшим та середнім дітям. Пізнавальна мотивація молодших сиблінгів підкріплюється соціальним схваленням, зокрема – батьківським, емоційною близькістю із старшим братом чи сестрою. Розвиток пізнавальної мотивації середніх дітей теж обумовлений важливістю схвалення з боку інших, а також соціальною чутливістю, конформізмом, схильністю дотримуватися групових норм. В одинаків пізнавальна мотивація пов'язана з виключно з індивідуально-психологічними характеристиками та не залежить від батьківської уваги та схвалення іншими. В єдиних дітей частіше, ніж в інших, простежується зв'язок навчальних мотивів з відчуттям внутрішнього задоволення від виконаної діяльності. Розвиток пізнавальної мотивації дітей (окрім єдиних дітей) пов'язаний із увагою, яку, на їхню думку, батьки приділяють їм. Якщо дитина не відчуває батьківської уваги, це амотивує пізнання, знижує зацікавлення навчальним процесом, соціальними очікуваннями, оскільки прямо корелює із чутливістю до емоційного стану та увагою батьків до справ дитини, а в середніх – із емоційною стійкістю, реалістичністю, адекватною оцінкою своїх можливостей, проте, з втратою безтурботності. Для ефективною та успішною навчальною діяльністю учнів доцільно розвивати навчальну мотивацію, яка базована як на вікових, так і на індивідуальних особливостях дітей, зокрема на тих, що пов'язані із сиблінговою позицією, яку займає дитина у сім'ї. Для дітей, які займають позиції «старша дитина» та «єдина дитина», бажано створювати ситуації успіху, можливостей для самостійного опрацювання завдань, а також ситуації допомоги іншим дітям. У роботі з підлітками з позиціями «молодша дитина» та «середня дитина» вчителю рекомендовано допомогти підліткам усвідомити об'єктивний зв'язок оцінки з рівнем знань і вмінь. І, таким чином, поступово підійти до мотивації, пов'язаної з бажанням мати високий рівень знань та вмінь.

Ключові слова: сиблінги, сиблінгові позиції, порядок народжуваності, навчальна моти-

вація, пізнавальний мотив, зовнішня мотивація.

It was found that the learning motivation of achievements, is more pronounced in first-born child and only child, external learning motives – in younger and middle children, and communicative learning motives are more characteristic of older and middle children. The results of the study showed that the correlations between cognitive learning motives and the need for social acceptance more typical for younger and middle siblings. In particular, the cognitive motivation of youngest siblings is supported by parental approval, approval by significant people, emotional intimacy with an older brother or sister. The development of cognitive motivation of middle children is also due to the importance of approval by others, but also by such traits as social sensitivity, conformism, the tendency to adhere to group norms. The development of children's cognitive motivation (except for the only child) is related to the attention that, in their opinion, parents pay to them. Accordingly, if the child receives enough parental attention, it stimulates the child to learn, to interest in the learning process.

Pupils, who are the only children in the family, distinguish the connections of cognitive motive with individual psychological characteristics. Only in this group, the cognitive motive is not related to the attention of parents and to the importance of approval of others. According to the results of the study, with the increase of cognitive motive of only children, they are more characterized by dominance, courage, conformism and low anxiety. The only child is more often than others motivated in learning by a sense of satisfaction with the learning process. They are also satisfied with the feeling of compliance with external requirements in teaching (teacher approval, teacher evaluation). Instead, in oldest children, external learning motivation rather compensates for the lack of internal self-control. Youngest child and middle child are more characterized by external learning motivation than other children. In the youngest children, external motivation correlates with self-control, and is supported by social expectations as it directly correlates with parents' attention to the child's affairs. In the group of middle children, external motivation correlates with emotional stability, realism, adequate assessment of their capabilities, however, with the loss of carelessness.

Key words: siblings, siblings position, birth order, educational motivation, external motivation, cognitive motivation.

УДК [37.015.3:005.32]-
053.6:[159.922:316.614.5]
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.23.16>

Гребінь Н.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Карковська Р.І.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. Проблематика шкільної мотивації гостро постає у наш час: відсутність в дітей бажання, інтересу до процесу та результату навчання призводить не лише до стійкої шкільної неуспішності, але й до інтелектуальної та особистісної незрілості, відхилень у поведінці дитини. Для сучасної системи освіти пріоритетним завданням

є розробка ефективних способів вироблення та підтримки позитивної навчальної мотивації в учнів, зокрема, цього вимагає сьогоденний контекст навчання, яке вимушено здійснюється в дистанційній та змішаній формі. Як зазначила А. Макреєва, позитивна мотивація учня є ключовим аспектом дистанційного навчання, оскільки більшу частину часу учневі

доводиться самостійно охоплювати навчальний матеріал. Крім того, школяру значно важче, знаходячись у домашніх умовах, насичених відволікаючими факторами, змусити себе концентруватися на завданні. В підлітковому віці відсутність мотивації призводить до прокрастинації, зниженню якості засвоєння матеріалу, неуспішності тощо [7, с. 1–2]. Для формування стійкого позитивного ставлення до навчання як до джерела особистісного розвитку необхідна внутрішня мотивація, яка базована не на зовнішньому винагородженні, а на задоволенні власне від змісту діяльності [6, с. 115]. Це, безумовно, залежить від педагогічної майстерності вчителя, вдало добраних навчальних технологій, але, також, від особистості самого учня. Особливості навчальної мотивації є однією з головних характеристик індивідуального стилю навчальної діяльності, яка залежить від їх реальної участі та активного включення в навчання, від індивідуально-психологічних особливостей, минулого досвіду тощо. Власне, для того, аби знайти індивідуальний підхід до формування та підтримки мотивації кожної дитини, слід ретельно дослідити структуру навчальної мотивації, чинники, які її формують та особливості її прояву в учнів з різними психологічними якостями [3, с. 790].

На особливості мотиваційної сфери, як і на інші сторони становлення людини впливає сімейна взаємодія. Взаємини з братами і сестрами, батьківське ставлення до дітей з огляду на їхню кількість і порядок народження – важливі аспекти такої взаємодії. Тому, при вивченні мотиваційних особливостей слід зважати на такий вагомий фактор розвитку та формування особистості як сиблінгові позиції. Врахування порядку народження як фактора навчальної мотивації може допомогти психологам і педагогам з учнями та їхніми батьками для оптимізації процесів залучення учня в навчальну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним з перших звернув увагу на роль порядку народження (і пов'язаного з цим батьківського ставлення, стосунків із сиблінгами) у психологічному становленні особи А. Адлер. На його думку, старші діти в сім'ї схильні до консерватизму, лідерства, домінантності. Одиначки схильні до залежності та егоцентризму у зв'язку з тривалим перебуванням під опікою матері, можуть мати труднощі у спілкуванні з іншими. Для другої дитини властиві схильність до конкурувати та ставити надто високі цілі, а наймолодшій дитині притаманна значна спрямованість на досягнення і честолюбство [10, с. 178–180]. Н. Зирянова на основі узагальнення емпіричних досліджень, проведених в 50-60 роках минулого століття, виділила риси, які вирізняють одинаків: потреба в досягненні, проблемність поведінки, низьке праг-

нення до приєднання (за винятком стресових ситуацій). Старшим дітям властиві вищі інтелектуальні показники, більша навчальна успішність, схильність до лідерства, загалом зріліша поведінка, проте нижча стійкість до стресу та схильність підпадати під вплив авторитетів [4]. Ці характеристики частково підтверджено результатами, отриманими Козловою І. у дослідженні сімей із двома дітьми. Старші діти порівняно з молодшими більш орієнтовані на успіх, але в них виявилась нижча орієнтація на освіту. У стосунках із сиблінгом вони більш домінантні, схильні до співпраці, але також більш антагоністичні і менше прив'язані, ніж молодші. Антагоністичність (конфліктність) в сиблінгових стосунках пов'язана з батьківським неприйняттям, емоційною відстороненістю та непослідовністю. Чим позитивніші стосунки батьків із старшою дитиною, тим менше вона схильна домінувати і більше співпрацювати у відносинах із молодшою [5]. В схожий спосіб описав сиблінгове суперництво та причини агресивного реагування старшої дитини на появу в сім'ї молодшої Д. Леві. Він ствердив, що агресія пов'язана із переживанням старшою дитиною загрози для свого усталеного способу життя [8]. Виявлено відмінності за батьківським ставленням до дітей з різними сиблінговими позиціями. Показник “незгода-згода” має статистично значущі відмінності ($t=2,27$; $p \leq 0,05$), а саме описує негативний характер взаємодії між першою дитиною з батьком, водночас відображаючи частоту і міру згоди батька зі своєю другою дитиною в різних життєвих ситуаціях [13, р. 98]. З огляду на вище описані результати таке ставлення батька створює ризик конфліктності у стосунках між дітьми.

М. Боуен наголосив, що старшим дітям властиве прагнення до лідерства, а для молодших – наслідування інших. Вчений також обґрунтував вплив сиблінгової позиції на доросле життя, зокрема на її поведінку, стиль соціальної взаємодії та інші психічні вияви [11, р. 346–372]. Ф. Саллоуей шляхом аналізу емпіричних даних внутрішньо сімейних дійшов висновку, що найстарші діти в сім'ї є більш сумлінні, а молодші – більш доброзичливі та відкритіші новому досвіду. Також молодші більш екстравертовані (шукають нових вражень, веселощів, більш товариські); перші діти в сім'ї тривожніші, вразливі та схильні до депресій, більш асертивні та домінантні. Але ці ефекти можуть відрізнятися за своєю силою в позасімейних відносинах, наприклад, у стосунках із друзями чи у власному подружжі [15, п. 182–184]. Ще раніше В. Томан відзначив, що досвід спілкування із сиблінгом протилежної статі, а також порядок народження будуть значно впливати на позицію відповідно до подружнього партнера. Схожість

сиблінгових позицій з позиціями партнерів у сім'ї є фактором гармонійності подружніх взаємин [16].

У дослідженні учнів четвертих класів виявлено, що порядок народження дитини обернено пов'язаний з академічною успішністю та освітніми прагненнями батьків щодо дітей. Проте, якщо сім'я з вищим соціально-економічним статусом батьки схильні зменшувати свої очікування щодо освіти молодших, якщо їхні старші досягли освітніх успіхів, то в сім'ях з нижчим соціально-економічним статусом освітні успіхи старших дітей надихають батьків на вищі очікування щодо молодших [14, р. 339–356].

Отже, можна сказати, що сиблінгова позиція, ситуація, в якій дитина зростає у сім'ї, впливає на формування та розвиток певних особистісних рис. Останні дуже ймовірно виявлятимуться у початкових мотивації, ставленні до навчання підлітків, оскільки це їхня провідна діяльність. Саме тому варто визначити, які фактори пов'язані з сиблінговою позицією впливають на навчальні мотиви. Оскільки це дозволить більш ефективно добирати психолого-педагогічні засоби формування позитивної навчальної мотивації з урахуванням актуальних сімейних особливостей.

Постановка завдання. Мета емпіричного дослідження полягає у виявленні особливостей навчальної мотивації підлітків з різними сиблінговими позиціями у сім'ї. Для досягнення мети та виконання дослідницьких завдань було застосовано емпіричні методи (письмове опитування із застосуванням стандартизованих психодіагностичних методик, а також авторської анкети), методи математико-статистичного опрацювання результатів (порівняльний, кореляційний, факторний аналізи). Було використано наступні методики: особистісний тест-опитувальник Р. Кеттела, методика

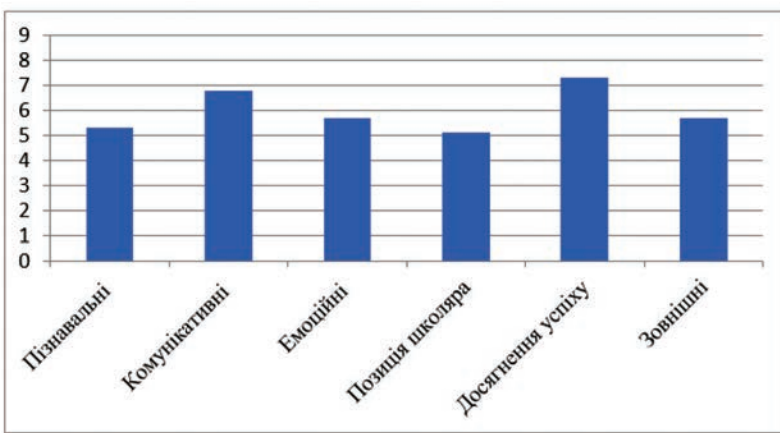
діагностики структури навчальної мотивації, методика виявлення мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі А. А. Реана, братсько-сестринський опитувальник С. А. Грахам-Берман, С. Е. Култер, авторська анкета. У дослідженні взяли участь 60 осіб молодшого підліткового віку (12-14 років), досліджувану групу було поділено на 4 підгрупи по 15 осіб у кожній, залежно від позиції, яку займають у сім'ї, – «старша дитина», «молодша дитина», «середня дитина» та «єдина дитина».

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час аналізу отриманих результатів були отримані середні значення мотивів навчальної діяльності, які притаманні всім досліджуваним (рис. 1).

Так, найбільші значення з досліджених дев'яти навчальних мотивів мають: мотив досягнення успіху (7,3), комунікативні мотиви (6,8). Менш значущими є емоційні (5,7), зовнішні (5,3) та пізнавальні (5,3), і найменшим є мотив «позиція школяра» (5,1). Загалом, найпотужнішим стимулом до навчання, згідно з результатами дослідження, виступає прагнення дитини досягати успіху в навчальних ситуаціях, що дає можливість підтримувати самооцінку, сприяє позитивним емоціям, які, в свою чергу, підтримують стан активності та зацікавленості. Прагнення спілкуватися (між собою, з авторитетним дорослим, яким вчитель може виступати для учня) стимулює до навчання, зокрема, коли це прагнення знаходить реалізацію під час навчальної активності – у різних інтерактивних форматах. Найменшу значущість в якості навчального мотиву, порівняно з іншими досліджуваними мотивами, для молодших підлітків має «внутрішній образ школяра». Зріла «внутрішня позиція школяра» включає і інтерес до змісту шкільних знань, і здатність виділяти власне учбові задачі, і вміння вступати в опосеред-

ковані соціальними ролями взаємини з дорослими. Можна припустити, що зниження для школяра ваги саме цієї, специфічно шкільної мотивації, пов'язано із кризовим віковим періодом, коли шкільна ідентичність зазнає значних модифікацій – переглядається, доповнюється, ускладнюється. Для підлітка пріоритетною стає взаємодія з ровесниками, і знижується значущість ролей у формальній взаємодії.

За результатами порівняльного аналізу (метод множинних порівнянь Шеффе, $p < 0,05$) було виявлено статистично значущі відмінності у мотиваційній структурі навчальної діяльності

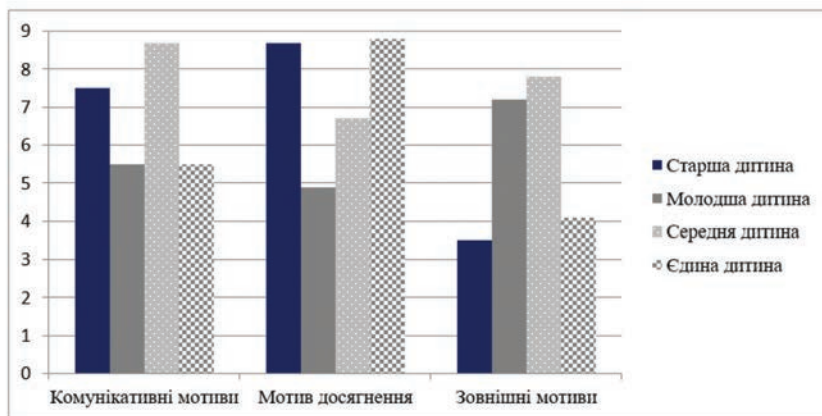
Рис. 1. Середні значення мотивів навчальної діяльності досліджуваних

Джерело: складено авторами

досліджуваних, які займають різні сиблінгові позиції у сім'ї (рис. 2).

Як можна бачити, у старших і середніх дітей більш виражений комунікативний мотив навчання, порівняно з молодшими та єдиними. Мотив досягнення майже на однаковому рівні у старших та єдиних дітей, і він значно вищий, ніж у молодших та середніх. Окрім цього, у молодших дітей мотив досягнення нижчий і порівняно з середніми. Щодо зовнішнього мотиву навчання, то у молодших та середніх дітей він має значно вищий рівень, порівняно із старшими та єдиними. Результати множинного порівняльного аналізу представлено у таблиці 1.

Отже, прагнення досягти високих результатів значно більше мотивує дітей, які є одинаками та старшими у родині. Реалізація потреби у міжособовій взаємодії в якості навчальної мотивації притаманна підліткам, які мають молодших сиблінгів (старші та середні

Рис. 2. Порівняльний аналіз результатів дослідження мотивації дітей, що займають різні сиблінгові позиції у родині

Джерело: складено авторами

у родині). Діти, які мають старших сиблінгів (молодші та середні у родині), в більшій мірі зовнішньо вмотивовані. Вони можуть навчатися заради отримання високої оцінки, яка для них стає інструментом для отримання батьківського схвалення, доведення своєї спроможності вчитися не гірше, ніж старші брати та сестри.

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу мотивів навчання в групах досліджуваних «старша», «молодша», «середня», «єдина» дитина

Тест Шеффе; Змінна: Комунікативні мотиви, $p < 0,05$				
Позиція	(1) $M=7,4667$	(2) $M=5,4667$	(3) $M=8,7333$	(4) $M=5,5333$
Старша (1)				
Молодша (2)	0,021294			
Середня (3)	0,251565	0,000043		
Єдина (4)	0,027826	0,999662	0,000061	
Тест Шеффе; Змінна: Досягнення успіху, $p < 0,05$				
Позиція	(1) $M=8,7333$	(2) $M=4,8667$	(3) $M=6,6667$	(4) $M=8,8000$
Старша (1)				
Молодша (2)	0,000000			
Середня (3)	0,002981	0,012391		
Єдина (4)	0,999441	0,000000	0,002044	
Тест Шеффе; Змінна: Зовнішні мотиви, $p < 0,05$				
Позиція	(1) $M=3,5333$	(2) $M=7,2000$	(3) $M=7,8000$	(4) $M=4,1333$
Старша (1)				
Молодша (2)	0,000000			
Середня (3)	0,000000	0,735013		
Єдина (4)	0,735013	0,000000	0,000000	

Джерело: складено авторами

Схожі результати дослідження мотиваційної структури підлітків з різними сиблінговими позиціями було отримано за даними методики визначення мотивації успіху і уникнення невдач А. А. Реана. У старших сиблінгів та дітей-одинаків значно вищий рівень мотивації успіху, ніж у молодших сиблінгів (M (єдина)=8,8; M (старша)=8,7; M (середня)=6,7; M (молодша)=4,9; $p<0,01$).

Результати анкетування свідчать, що схильність конкурувати із братами-сестрами найбільше виявили діти, що є середніми, тобто мають молодших та старших сиблінгів: 15 підлітків (100%) заявили про своє бажання все виконувати краще від своїх братів та сестер. Деяко менше підлітків (73%), які є старшими у сім'ї, висловили подібне бажання, а найменш виражене прагнення до суперництва серед досліджуваних з позицією молодша дитина (60%). Очікувано, що середні діти найбільш схильні змагатись за кращість», оскільки у сім'ї уже є старші діти, які займають лідерські позиції і є молодші, про яких найбільше піклуються. В концепціях А. Адлера, М. Боуена, В. Томана підкреслено, молодші діти можуть мати сильне прагнення до перевершення, як вияв бажання наздогнати старшого сиблінга [9, р. 150].

Результати опитування, в якому підлітки оцінювали те, скільки уваги батьки приділяють їм, скільки хотіли би, скільки їй дають іншим дітям, за шкалою від 0 (найменше значення) до 10 (найбільше значення) свідчать те, що підлітки, які є старшими дітьми, вважають, що отримують менше уваги від батьків ($M=7$) порівняно з іншими дітьми (увагу, яку отримують інші діти у сім'ї, вони оцінили на 9), і в порівнянні з тою увагою, якої потребують ($M=8$). При цьому молодші та середні діти вважають, що вони отримують стільки ж уваги, скільки і їхні брати чи сестри (середній бал по групах 7). Єдині діти вважають, що отримують від батьків більше уваги ($M=9$), ніж їм потрібно ($M=7$). Схожі співвідношення спостерігаються стосовно домашніх справ та обов'язків, які досліджувані також оцінювали за шкалою від 0 до 10. У старших дітей середнє значення по групі стосовно власного навантаження домашніми справами 6, а брати і сестри, за їх думкою, майже не мають таких обов'язків ($M=3$). Це також відображається у відповідях стосовно того, до кого звертаються батьки по допомогу. Так, всі досліджувані з групи «старша дитина» вважають, що в першу чергу просять допомогу у них. Проте молодші та середні підлітки вважають, що їм делегують таке ж навантаження щодо справ по дому, як і їхнім братам та сестрам (середнє значення по групах 6). Порівняльний аналіз особливостей сиблінгових стосунків дозволив виявити відмінності. Так, старші діти проявляють значно більше емпатії щодо до своїх братів та сестер

порівняно із середніми ($M=49,5$ та $M=39,4$ відповідно; $p<0,01$). Разом з цим їм краще вдається підтримувати межі у взаєминах із братами та сестрами, порівняно з молодшими ($p<0,01$), для яких цей показник найнижчий серед інших ($M=19,1$, $M=12,6$ відповідно). Таку позицію слід вважати доволі сприятливою для особистості дитини, коли емпатія та прихильність до менших сиблінгів поєднується із відчуттям автономії, здатністю підтримувати задовільну дистанцію.

Кореляційний аналізу даних у групі підлітків «старша дитина» виявив, що пізнавальна мотивація прямо пов'язана з фактором «супер-его» та обернено – з оцінкою необхідної батьківської уваги ($r=0,7$ та $r=-0,6$ відповідно, $p<0,05$). Задоволена потреба в батьківській увазі позитивно впливає на зростання пізнавальної мотивації. Пізнавальна мотивація збільшується із посиленням таких характеристик як рішучість, цілеспрямованість та відповідальність. Слід врахувати взаємооберненість кореляцій – посилення пізнавальної мотивації сприятиме виробленню вищезгаданих особливостей.

Встановлено прямий зв'язок між комунікативними мотивами та потребою у схваленні батьків, як фактором успішності навчання в групі старших сиблінгів ($r=0,6$; $p<0,05$). Це передбачає прагнення дітей зайняти певну позицію у відносинах з оточуючими, отримати їх схвалення, заслужити авторитет та повагу. Виявлено прямий зв'язок емоційних мотивів навчальної діяльності з деякими особистісними рисами старших дітей. Що більш представлені в структурі мотивації до навчання є емоційні мотиви, то більш вираженими є відкритість ($r=0,53$; $p<0,05$) та відповідальність ($r=0,52$; $p<0,05$). В групі старших сиблінгів простежується прямий зв'язок емоційної мотивації навчальної діяльності із тенденцією підлітків вважати, що батьки покладають на них більше хатніх обов'язків, а от молодші сиблінги отримують свободу ($r=0,59$; $r=0,62$ відповідно; $p<0,5$). Високий рівень емоційних мотивів у навчальній діяльності передбачає прагнення отримувати знання, аби почуватися важливим в соціумі, це також позначається на поведінці у сім'ї, оскільки старші сиблінги виконують значну кількість обов'язків, зокрема і по догляду за меншими. Зовнішні мотиви навчання підлітків, які є старшими дітьми, мають обернений зв'язок із здатністю до самоконтролю ($r=0,53$; $p<0,05$). Відповідно, що нижчою є здатність дитини до самоконтролю, то більше її навчальна діяльність буде мотивована зовнішньо – оцінкою, схваленням інших тощо. Окрім цього, для старших сиблінгів покарання батьків за погані оцінки та неадекватність самооцінки мають обернений зв'язок з мотивом досягнення

успіху ($r = -0,66$ та $r = -0,53$ відповідно; $p < 0,5$). Тобто, що більше підлітки мотивуються у навчанні страхом батьківського покарання, і що менш самовпевненими вони є, то нижчою буде їхня мотивація до успіху. У ситуації, коли покарання батьків є вкрай значущим чинником навчання, домінуючим буде мотив уникнення невдачі. Кореляційний аналіз у групах підліт-

ків, які займають позиції «молодша дитина», «середня дитина» та «єдина дитина» виявив децю відмінні зв'язки, які зазначені у порівняльній таблиці 2.

Що більш виражені пізнавальні мотиви в мотиваційній структурі молодших сиблінгів, то більшою є потреба у схваленні батьками та іншими людьми, важливою є увага

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу мотивів навчання з іншими показниками в групах досліджуваних «Старша», «Молодша», «Середня», «Єдина» дитина

Значущі кореляції ($p < 0,05$)	Група «старша дитина»	Група «молодша дитина»	Група «середня дитина»	Група «єдина дитина»
Пізнавальні мотиви	-увага батьків (0,6) -високе супер-его (0,7)	- важливість схвалення батьків (0,75) -важливість схвалення від інших людей (0,61) -увага батьків (0,58) -високе супер-его (0,62) -емпатія (0,58)	-важливість схвалення інших людей (0,55) -обговорення невдач іншими (0,56) -увага батьків (0,52) -сила «Я» (0,55) -лагідність (0,69) -нонконформізм (-0,73) -неадекватність самооцінки (-0,6)	-домінантність (0,64) -сміливість (0,72) -тривожність (-0,55) -нонконформізм (-0,52)
Комунікативні мотиви	-схвалення батьків (0,6)	-покарання батьків (-0,62) -обговорення невдач іншими (0,79) -визнання сиблінга успішнішим (0,55) -кількість домашніх обов'язків (0,53)		-увага батьків (0,6) -кількість домашніх обов'язків (0,63)
Емоційні мотиви	-кількість домашніх обов'язків (0,6) -свобода у діях братів/сестер(0,6) -відкритість (0,5) -високе супер-его (0,5)	-схвалення батьків (0,53) -матеріальна винагорода (-0,63)	-кращі результати від сиблінгів(0,54) -неадекватність самооцінки (-0,59)	- схвалення батьків (0,56) - внутрішнє задоволення (0,55) - сила «Я» (0,52) - сміливість (0,54) - розвинена увага (-0,64) - радикалізм (0,56)
Позиція школяра	-лагідність (0,6)	-високий самоконтроль (0,56)	-внутрішнє задоволення (-0,75) -матеріальна винагорода (-0,71) -домінантність (0,82)	-тривожність (0,53)
Мотиви досягнення	-покарання батьків (-0,7) -неадекватність самооцінки (-0,5)		-схвалення інших людей (0,55) -високий інтелект (0,56) -сила «Я» (0,77) -безтурботність (-0,63) -лагідність (0,78) -радикалізм (0,55) -неадекватність самооцінки (-0,6)	
Зовнішні мотиви	-високий самоконтроль (-0,5)	-зацікавленість батьків справами (0,51) -високий самоконтроль (0,63) -емпатія (0,62)	-сила «Я» (0,56) -безтурботність (-0,52) -лагідність (0,78) -неадекватність самооцінки (-0,59)	-внутрішнє задоволення (0,52)
Мотивація досягнення успіху та уникнення невдач		-свобода у діях братів/сестер (0,56)	-схвалення інших людей (0,64) -дипломатичність (0,52) -підтримання меж (-0,52)	-внутрішнє задоволення (-0,69) -домінантність (-0,52) -дипломатичність (0,65) -радикалізм (-0,69)

Джерело: складено авторами

батьків, більш емпатійними є стосунки з братами і сестрами, вищий рівень відповідальності. Потреба у схваленні батьками та іншими людьми спонукає менших дітей отримувати нові знання, вивчати щось нове, що також підтримується потребою в увазі батьків, яку вони отримують через демонстрацію власної допитливості. Емоційна дисциплінованість, цілеспрямованість, відповідальність, емпатійні взаємини з братами і сестрами, коли немає неприязні та неадекватно завищеного прагнення перевершити їх, також підтримують пізнавальні мотиви. Емпатійні стосунки з братами і сестрами, як і зацікавленість батьків справами підлітка та високий самоконтроль прямо пов'язані з зовнішніми мотивами навчання. Тобто, що більше вираженими є останні, то вищим є рівень самоконтролю, спостерігається більша емпатія у стосунках між дітьми і вищим є інтерес батьків до справ молодших дітей. Стосовно емпатійної взаємодії між сиблінгами, то можливо вона породжує більшу ідентифікацію з братом чи сестрою, і звідси бажання бути схожим та виконувати навчальні завдання так само як і вони. Високий самоконтроль допомагає добре справлятися із шкільними завданнями, а зацікавленість батьків навчанням підлітка сприяє бажанню демонструвати зовнішні результати успішного навчання (оцінки, похвала вчителів).

У досліджуваних, які є молодшими дітьми, виявлено більшу кількість зв'язків комунікативних мотивів з особливостями сімейного середовища, ніж у старших сиблінгів. Що більш вираженими є комунікативні мотиви до навчання, то більше підлітків мотивуються у навчанні страхами батьківського покарання, обговоренням іншими їхніх невдач, страхом того, що сестра чи брат виявляться більш успішнішими, матимуть менше домашніх обов'язків тощо. Відтак провідним навчальним мотивом може стати прагнення зайняти та ствердитися на певній позиції в шкільному колективі, отримати схвалення та авторитет оточуючих.

Пізнавальні мотиви навчальної діяльності підлітків з позиціями «середня дитина» мають більше зв'язків, ніж в інших групах. Виявлено, що для середніх дітей зростання значущості пізнавальної навчальної мотивації пов'язано із збільшенням таких особистісних рис, як лагідність у стосунках, відповідальність, неконформізм, адекватність самооцінки. Пізнавальна мотивація зростає із збільшенням потреби в увазі з боку батьків та у схваленні іншими. Бажання вчитися краще від брата чи сестри та збільшення адекватності самооцінки сприятимуть збільшенню емоційної мотивації, тобто прагненню ствердитися у соціумі завдяки навчанню отримувати задоволення від навчання. Зростання у середніх сиблінгів мотивації досяг-

нення успіху у навчанні пов'язано із збільшенням інтелектуальних можливостей, емоційної стійкості, розсудливості, критичності та аналітичності мислення, чуттєвості.

Згідно з проведеним аналізом з'ясовано, що зниження тривожності, неконформності, зростання домінантності, сміливості пов'язано із зростанням значущості пізнавальної навчальної мотивації у дітей-одиноків. Тривожність в підлітків-одиноків зростатиме відповідно із збільшенням прагнення відповідати рольовій позиції школяра. Тривожність посилює прагнення відповідати обов'язкам, які передбачає формальний соціальний статус. Було виявлено, що значущість мотивації досягнення успіху збільшується відповідно до зростання схильності до дипломатичності, зниження домінантності та непримиримості. Можливо, діти, котрі не мали досвіду відстоювання себе у взаємодії з сиблінгами, розвивають стратегії, які сприяли досягненню успіху у взаєминах із дорослими, в першу чергу – із батьками, зокрема, підкорення, погодження тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнивши отримані результати, можна побачити відмінності між групами досліджуваних. Навчальний мотив досягнення яскравіше виражений у старших дітей та однаків, зовнішні навчальні мотиви – у молодших та середніх дітей, а комунікативні навчальні мотиви більш властиві старшим та середнім дітям. Для молодших та середніх сиблінгів (порівняно із старшими та єдиними) більш характерними є зв'язки між пізнавальними навчальними мотивами та потребою у соціальному схваленні. Зокрема, пізнавальна мотивація молодших сиблінгів підкріплюється батьківським схваленням, схваленням значущими людьми, емоційною близькістю із старшим братом чи сестрою. Розвиток пізнавальної мотивації середніх дітей теж обумовлений важливістю схвалення з боку інших, але також характеристиками, як соціальна чутливість, конформізм, схильність дотримуватися групових норм. Це можна пояснити тим, що молодші та середні діти із народження вступають у боротьбу зі своїми старшими сестрами/братами за батьківську увагу, прагнуть довести свою значущість через схвалення дорослих, що в подальшому стає важливим чинником навчальної мотивації. Результати дослідження співзвучні із концептуальними ідеями М. Боуен, що молодшим притаманне суперництво та схильність до наслідування [11]. На основі цього можна сказати, що важливого значення у мотиваційній структурі підлітків має контекст соціальної взаємодії. Так, Е. Дісі та Р. Раян у дійшли висновку, що людина здатна виконувати не дуже привабливі для себе дії тільки з огляду на приклад поведінки значущих інших, з якими прагнуть перебувати у соціальних взаєминах [12, р. 105–124]. Діти з більшою

готовністю приймають діяльність, яка цінується у їхній релевантній групі, коли відчувають себе ефективними у цій діяльності. Звідси бажання молодших і середніх дітей бути схваленими батьками та іншими людьми, очевидно також що і молодшими та старшими сиблінгами. Також слід зазначити, що розвиток пізнавальної мотивації дітей (окрім однаків) пов'язаний із увагою, яку, на їхню думку, батьки приділяють їм. Відповідно, якщо дитина отримує достатньо батьківської уваги, це стимулює її до пізнання, до зацікавлення навчальним процесом.

Школярів, які є єдиними дітьми, вирізняють зв'язки пізнавального мотиву з індивідуально-психологічними характеристиками. Лише в цій групі пізнавальний мотив не пов'язаний ані із увагою батьків, ані з важливістю схвалення іншими. Що вищим є пізнавальний мотив в однаків, то більш властиві їм домінантність, сміливість, конформізм та низька тривожність. Загалом, вище окреслені риси, властиві дітям однакам [2]. Очевидно, що такі особистісні конструкти сприяють тому, що дитина більше акцентується власне на навчальному процесі, почувавши себе вільнішою від думки значущих людей (батьків, однокласників, сиблінгів) щодо своєї навчальної успішності. Єдиних дітей частіше, ніж в інших, простежується зв'язок навчальних мотивів з відчуттям внутрішнього задоволення від виконуваної діяльності. Такий результат можна пояснити тим, що єдині діти не мають потреби доводити комусь свою кращість від братів чи сестер.

Школярам, які є однаками, приносить задоволення відчуття відповідності зовнішнім вимогам у навчанні (похвала вчителя, виконаний оцінка). Натомість в старших дітей зовнішня навчальна мотивація радше компенсує брак внутрішнього самоконтролю (з яким обернено пов'язана). У молодших і середніх дітей зовнішня навчальна мотивація виражена значно яскравіше, ніж в інших школярів. У молодших дітей вона прямо пов'язана із самоконтролем і (так само як і пізнавальна) підкріплюється соціальними очікуваннями, оскільки прямо корелює із чутливістю до емоційного стану та увагою батьків до справ дитини, а в середніх – із емоційною стійкістю, реалістичністю, адекватною оцінкою своїх можливостей, проте із втратою безтурботності.

Для ефективної та успішної навчальної діяльності учнів необхідно розвивати та підтримувати навчальну мотивацію, яка базована як на вікових, так і на індивідуальних особливостях дітей, зокрема на тих, що пов'язані із сиблінговою позицією, яку займає дитина у сім'ї. Для дітей, які займають позиції «старша дитина» та «єдина дитина», важливим є створення ситуації успіху, можливостей для самостійного опрацювання завдань, а також ситуацій, в яких учень допомагає

іншим із розв'язком навчальної задачі (можливо, долучається до пояснення, практичних прикладів тощо). Для підлітків з позиціями «молодша дитина» та «середня дитина» властиве бажання отримувати схвалення інших, отримувати зовнішню стимуляцію у вигляді оцінок. У цьому випадку вчителю необхідно допомогти підліткам усвідомити об'єктивний зв'язок оцінки з рівнем знань і вмінь. І, таким чином, поступово підійти до мотивації, пов'язаної з бажанням мати високий рівень знань та вмінь. Це також сприятиме в подальшому усвідомлюватись учнями як необхідна умова їх успішної, корисної для суспільства діяльності.

Перспективами для подальшої роботи у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні впливу сиблінгової позиції на процес соціально-психологічної адаптації дитини до школи (у першому класі на етапі прийняття нової соціальної ролі, при переході у середню та старшу школу тощо). Важливим у цьому контексті, на наш погляд, є апробація освітніх технологій, що передбачають спільні практики для молодших та старших учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Воспитание детей: Взаимодействие полов. Ростов н Дону : Феникс, 1998. 448 с.
2. Адлер А. Наука жить. Киев : Port-Royal, 1997. 288 с. URL : <https://bookap.info/othosheniy/adler/g18.shtm> (дата звернення: 20. 03.2021).
3. Зверева, Г. Ю. Развитие у школьников мотивации к учению. *Молодой ученый*. 2015. № 22(102). С. 787–792.
4. Зырянова Н.М. Ранние сиблинговые исследования. *Психологические исследования*: 2008. № 2(2). URL : <http://psystudy.ru/index.php/num/2008n2-2/100-zyrianova2.html> (дата звернення: 19. 03.2021).
5. Козлова И.Е. Особенности сиблинговых отношений в двухдетных семьях. *Психологические исследования: электрон. науч. журн.* 2010. № 4(12). URL : <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/345-kozlova12.html> (дата звернення: 20. 03.2021).
6. Лаврентьева Л.В., Деулина С.А., Ромашова И.А. Аспекты мотивации учебной деятельности школьников. *Проблемы современного педагогического образования*. 2019. № 2. С. 111–116.
7. Маркеева А.А. Проблема мотивации школьников в дистанционном обучении. *Школьная педагогика*. 2020. № 2(18). С. 1–4.
8. Осьодло В. Проблема сиблинговых стосунків у психології сім'ї: впорядкування наукового дискурсу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія*. 2017. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_1_8 (дата звернення: 23. 03.2021).
9. Пашко Т.А. Антілова Д.В. Індивідуально-психологічні предиктори міжособистісної конкуренції в період юності. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип. 27. С. 149–160.
10. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург : Питер. 2011. С. 178–180.

11. Bowen M. A. Family Concept of Schizophrenia. *The etiology of schizophrenia* / ed. by D.Jackson. N.Y.: Basic Books, 1960. P. 346–372.
12. Dunn, J. Siblings: The first society. A lifetime of relationships. Belmont, CA, US: Thomson Brooks/Cole Publishing Co.1996. pp. 105–124.
13. Krupnyk H. A. Comparison of the features of the relationship between children and parents according to the birth order in the family hierarchy. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2020. 3. P. 97–108.
14. Schulze A., Preisendörfer P. Bildungserfolg von Kindern in Abhängigkeit von der Stellung in der Geschwisterreihe. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 2013. 65(2). P. 339–356.
15. Sulloway F. J. Born to rebel and its critics. *Politics and the Life Sciences*. 2000. Vol. 19. P. 181–202.
16. Toman W. Family Constellation. New York : Springer. 1976. 435 p.